

български доброволци в сръбско-черногорско-турската война, също и редица моменти от културните взаимоотношения между сърби и българи от края на 30-те години до освобождението на България. Материалите от архива на И. Гарашанин, които предоставих на Стр. Димитров, го улесниха да изясни неизвестни по домашни и турски извори факти от историята на селското движение през 1850 г., политическите проекти на ръководителите му и връзките им със сънародници и в други български области, българските делегации в Цариград и ролята на Сърбия в тях и т.н. П. Кузманов пък обогати информацията си от български извори за известния войвода Ив. Кулин и участието му в революционното движение от 40-те до края на 60-те години, и специално през 1867 г. около Зайчарската чета, за други войводи, намерили спасение в Сърбия като Цеко Петков, Ильо и други. Макар че сведенията са много по-изобилни и дават основания за повече важни изводи, последните публикации на този автор, благодарение именно на сръбските извори са едни от най-полезните негови работи. И други автори се убедиха от моите проучвания в значението на сръбските архиви, и потърсиха данни там, например Е. Хаджиниколова, която се занимава със сръбско-българските революционни връзки, политиката на Сърбия спрямо България, историята на сръбско-черногорско-турската война.

Много важни аспекти от историята на българската емиграция и в Сърбия, и в Румъния, частично и в Цариград по църковния и други въпроси стават ясни от материалите в сръбските архиви, документални публикации и изследвания. Досегашните издирвания на български автори далеч не са изчерпали, дори малка част, от възможностите за изясняване на общи проблеми и конкретни факти. Това, разбира се, се отнася до цялата чуждестранна документация, особено руската, най-богата и обхватна по проблематика, широта и количество, и за българите в империята, и за емиграцията, и за динамиката на политиката на царска Русия на Балканите и в нейния контекст - спрямо българското освободително движение в различните му насоки до и през Възраждането. Разбира се, в не толкова малка степен и в още по-голяма сложност след 1878 г. В документалната информация на всяка една от големите и съседните държави, както се уверяваме от досега издирената и частично оползотворената, а и от чуждите документални и изследователски публикации, историята на българите извън България, българското освободително движение и възрожденският процес като цяло, се съдържат изобилни данни, които благоприятно допълват домашните извори и, комплексно разгледани критично и във взаимна съпоставка, могат да дадат отговор на голям диапазон от неясни, слабо проучени или празнословно дискутирани с десетилетия.

Един от много и дълго дискутираните въпроси от историята на българската емиграция е, както е известно, този за началото на БРЦК, за времето на учредяването му, за участието на емиграцията в новата революционна емиграция, и всичко това главно с оглед на Л. Каравелов и дългогодишните усилия за омаловажаване на ролята му, с безсмислената и предпоставена цел да бъде изтъкнат единствен В.